

INTERPRETATION OF THE CREATOR'S IMAGE IN THE ESSAY

Gulmira Erkin qizi Khayrullayeva

Master's Student (1st year), Uzbek Language and Literature

Asia International University

ABSTRACT. This article analyzes the interpretation of the image of the creator in Uzbek literature based on distinctive examples of the essay genre — Shukur Kholmirzayev's essays and the essays included in Khurshid Davron's book "Ancient Songs." The study explores the creator's inner world, his attitude toward historical figures, and the issues of spiritual continuity between generations through a literary-psychological approach within the essay genre. In particular, examples are drawn from Shukur Kholmirzayev's essays "Travel Notes" and "Roads, Companions," as well as from the chapters "Shaybaninama" and "In Search of Babur" in Khurshid Davron's "Ancient Songs." The analysis applies close reading and verse-by-verse interpretation based on lexical examination. The study reveals the possibilities of the essay genre in uncovering the creator's psyche in Uzbek literature, presents a modern perspective on historical figures, and examines the harmony between documentary elements and artistic expression.

Keywords: essay genre, image of the creator, Shukur Kholmirzayev, Khurshid Davron, literary-psychological analysis, historical figure, generational continuity, "Ancient Songs."

KIRISH. XX asr oxiri – XXI asr boshlari o'zbek adabiyotida esse janri alohida o'rin egallay boshladi. Bu davrda Shukur Xolmirzayev, Xurshid Davron, Ulug'bek Hamdam, Nazar Eshonqul singari adiblar ijodida esse adabiyotning boshqa janrlari bilan teng, ba'zan esa ulardan ham ta'sirchan vosita sifatida maydonga keldi. Ayniqsa, Shukur Xolmirzayev esseleri o'zbek nasrida yangicha ruh, yangicha qarash, yangicha ifoda uslubini olib kirdi. Xurshid Davron esa tarixiy-badiiy esse orqali o'tmish va bugun o'rtasidagi ko'prikn mustahkamladi.

Ijodkor obrazi talqini – adabiyotshunoslikning murakkab va dolzarb masalaridan biridir. Bu obraz nafaqat badiiy asar qahramoni, balki muallifning o‘ziga xos “men”i, uning dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, ijodiy laboratoriyasining ifodasidir. Esseda bu obraz ayniqsa ochiq, erkin, hujjatli va badiiy jihatdan uyg‘un tarzda namoyon bo‘ladi.

I. Shukur Xolmirzayev esselarida ijodkor obrazi. Shukur Xolmirzayev o‘zbek nasrining eng yorqin namoyandalaridan biri sifatida hikoya va qissa janrida qanchalik kuchli bo‘lsa, esse janrida ham shunchalik o‘ziga xos uslub yaratdi. Uning “Sayohatnoma” va “Yo‘llar, yo‘ldoshlar” turkumidagi esselari adibning o‘ziga xos “sayohatnoma” uslubining namunasi bo‘lib, bu yerda ijodkor obrazi – bu avvalo, kuzatuvchi, mushohada qiluvchi, kechinmali va izlanuvchan shaxsdir.

1.1. “Yo‘llar, yo‘ldoshlar” essesi tahlili. “Yo‘llar, yo‘ldoshlar” essesi Shukur Xolmirzayev ijodida alohida o‘rin tutadi. Bu yerda ijodkor obrazi nafaqat sayohatchi, balki suhbatdosh, do‘st, shogird va ustoz sifatida namoyon bo‘ladi.

“Yo‘lda ketayapman. Yo‘l uzun, yo‘l cheksiz. Yonimda odamlar – ular ham ketishyapti. Ba’zilar bilan gaplashaman, ba’zilar bilan indamay ketaman. Lekin har bir uchrashuv, har bir suhbat – bu mening hayotim, mening tajribam, mening odamlar haqidagi bilimim. Men yo‘lda o‘rganaman, yo‘lda ulg‘ayaman”¹.

Shukur Xolmirzayev essejamrida “yo‘l” obrazi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Bu yo‘l faqat geografik ma’noda emas, balki falsafiy, ma’naviy ma’noda ham talqin qilinadi. Ijodkor – bu yo‘lovchi, u doim harakatda, doim izlanishda. “Yo‘l cheksiz” deyish orqali adib ijodkorning kamolot yo‘li hech qachon tugamasligiga, har bir yozilgan asar yangi izlanishlarga chorlashi haqidagi g‘oyani ilgari suradi. Esseda ijodkor obrazi “o‘rganuvchi” va “ulg‘ayuvchi” shaxs sifatida talqin qilinadi. Bu – Shukur Xolmirzayev qahramonining eng muhim xususiyati.

II. Xurshid Davron “Qadimiy qo‘shiqlar” kitobi – tarixiy shaxs va ijodkor obrazi uyg‘unligi. Xurshid Davron o‘zbek adabiyotida tarixiy-badiiy esse janrida ijod qildi. Uning “Qadimiy qo‘shiqlar” kitobi (1987) bu borada alohida ahamiyatga ega. Kitobda

Amir Temur, Bobur, Shayboniyxon, Mashrab, Navoiy singari buyuk tarixiy shaxslar haqida yozilgan esselar jamlangan. Xurshid Davron talqinida tarixiy shaxs obrazi bilan ijodkor obrazi uyg'unlashib ketadi. Ya'ni, muallif tarixiy shaxs haqida yozar ekan, o'zining shaxsiy kechinmalari, munosabati, dunyoqarashi orqali yangi bir obraz – "ijodkor-tarixchi" obrazini yaratadi.

2.1. "Shayboniynoma" essesi tahlili. Xurshid Davronning "Shayboniynoma" essesi Muhammad Shayboniyxon hayoti va ijodiga bag'ishlangan. Ammo bu oddiy tarixiy maqola emas, balki murakkab badiiy-psixologik talqindir. Keling, essedan bir parchani to'liq keltirib, tahlil qilaylik: "Men Hirotda, Gavgarshod begim madrasasi oldida turib, Shayboniyxonni eslayman. U Boburni Movarounnahrni tark etishga majbur qilgan, Hirotni bosib olgan, ammo she'rlar bitgan, "Shayboniynoma" dostonini yozdirgan sarkarda. Qanday ziddiyatli shaxs! Bir tomonda qilich, bir tomonda qalam. Bir tomonda bosqinchilik, bir tomonda she'riyat. Bir tomonda vahshiylik, bir tomonda madaniyatga muhabbat. Shayboniyxon – bu ikkala olamning bir nuqtada kesishganidir. U qanchalik qon to'kkan bo'lsa, shunchalik she'rlar bitgan, madrasalar qurdirgan, kitoblar yozdirgan. Bu tushunarsiz, ammo haqiqat"².

Xurshid Davron bu esseda Shayboniyxonni oddiy "yomon" yoki "yaxshi" shaxs sifatida emas, balki murakkab, ziddiyatli, tushunish qiyin bo'lgan tarixiy obraz sifatida talqin qiladi. Muallifning o'zi esa bu yerda "tahlilchi", "psixolog", "tarixchi" sifatida namoyon bo'ladi. U tarixiy shaxsni oqlashga ham, qoralashga ham urinmaydi. U shunchaki haqiqatni, murakkab haqiqatni ko'rsatishga intiladi.

Esseda ijodkor obrazi – bu avvalo, tushunishga intiluvchi shaxs. U Shayboniyxonning she'rlar bitganini, madrasalar qurdirganini, kitoblar yozdirganini eslatish orqali o'quvchini biryoglamalikdan qutqaradi. Shu bilan birga, u Boburning fojiasini ham unutmaydi. Aynan mana shu muvozanat, xolislik, tushunishga intilish Xurshid Davron esse qahramonining eng muhim xususiyatidir.

2.2. "Bobur sog'inchi" essesi tahlili. "Bobur sog'inchi" essesi Xurshid Davron ijodining eng sara namunalaridan biridir. Bu yerda muallif Boburning izidan boradi, uning yurgan yo'llarini kezadi, uning yozgan she'rlarini o'qiydi, uning sog'inchi,

gʻariblik dardini oʻz yuragida his qiladi. Ijodkor obrazi bilan tarixiy shaxs obrazi shu qadar uygʻunlashib ketadiki, baʼzida ularni ajratish qiyin boʻladi. “Bobur Hindistonda, oʻzining bogʻida oq marmar ustida oʻtirib, sheʼr yozgan. Bogʻda anorlar pishgan, gʻunchalar ochilgan, bulbul sayragan. Ammo Bobur sheʼrida Andijon yomgʻiri shitirlaydi, Oqdaryo toʻlqinlari sas beradi. Vatan – u kishi bilan birga koʻchmagan. Vatan – uning yuragida, sheʼrlarida qolgan. Men shu satrlarni oʻqiganimda, oʻzimni Boburning yonida his qilaman. Uning dardini, sogʻinchini, orzusini his qilaman. Asrlar osha kelgan bu murojaat – menga, senga, bizga.”³

Bu parchada Xurshid Davron ijodkor obrazi ikki darajada namoyon boʻladi. Birinchi daraja – Bobur obrazi. Bobur bu yerda shoh, sarkarda emas, balki shoir, inson, vatan sogʻinchida yashovchi gʻarib. Ikkinchi daraja – muallifning oʻz obrazi. U Boburni tushunadi, uning dardini oʻz dardidek his qiladi. “Men shu satrlarni oʻqiganimda, oʻzimni Boburning yonida his qilaman” degan jumla – bu ijodkor obrazining eng yorqin ifodasidir.

Esseda vaqt va makon chegaralari yoʻqoladi. XVI asr bilan XX asr, Hindiston bilan Oʻzbekiston, Bobur bilan Xurshid Davron bir nuqtada uchrashadi. Bu – essejamrining eng kuchli tomonlaridan biridir. Aynan esse orqali muallif tarixiy shaxs bilan shaxsiy, ruhiy, hissiy aloqaga kirisha oladi.

Xurshid Davron esselarida ijodkor obrazi quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. Tarixiy xotira egasi – u oʻtmishni biladi, hurmat qiladi, undan saboq oladi;
2. Tushunuvchi va his qiluvchi shaxs – u tarixiy shaxslarni faqat bilmaydi, balki ularni his qiladi, ular bilan ruhiy muloqotga kiradi;
3. Avlodlar bogʻlovchisi – u oʻtmish va bugun oʻrtasida koʻprik vazifasini oʻtaydi;
4. Vatanparvar – uning barcha izlanishlari zahirida Vatanga, xalqiga muhabbat yotadi.

III. Esse janrida ijodkor obrazining janriy imkoniyatlari

Shukur Xolmirzayev va Xurshid Davron esselari tahlili shuni koʻrsatadiki, esse janri ijodkor obrazini yaratishda keng imkoniyatlarga ega. Bu imkoniyatlarni quyidagicha tavsiflash mumkin:

1. Erkin kompozitsiya. Esseda muallif qat'iy syujet, aniq reja asosida ishlamaydi. U xohlagan mavzuga o'tishi, xohlagan darajada chekinishi mumkin. Bu esa ijodkor obrazining turli qirralarini ochishga imkon beradi.
2. Hujjatli va badiiy uyg'unligi. Esseda hujjatli ma'lumotlar (sanasi, joy nomi, tarixiy fakt) badiiy talqin bilan uyg'unlashadi. Bu ijodkor obraziga ham ishonchlilik, ham badiiylik baxsh etadi.
3. Muallifning ochiqqligi. Esseda muallif o'z his-tuyg'ularini, shaxsiy munosabatini, hatto shubha va iztiroblarini ham ochiq ifodalay oladi. Shukur Xolmirzayevda bu "izlanuvchi", "savol beruvchi" qiyofasida, Xurshid Davronda esa "tushunishga intiluvchi", "his qiluvchi" qiyofasida namoyon bo'ladi.
4. Dialogiklik. Esseda muallif nafaqat o'quvchi bilan, balki tarixiy shaxslar, zamondoshlari, hatto o'zining ikkinchi "men"i bilan ham dialogga kirishadi. Bu ijodkor obrazining murakkab, ko'p qirrali bo'lishini ta'minlaydi.
5. Falsafiylik. Yaxshi esse har doim biror falsafiy muammoni ko'taradi. Shukur Xolmirzayevda bu "avlodlar bog'liqligi", "ijodkor mas'uliyati" bo'lsa, Xurshid Davronda "tarix va shaxs", "vatan va g'urbat", "madaniyatlar tutashuvi" kabi mavzulardir.

XULOSA. Shukur Xolmirzayev esselari va Xurshid Davroning "Qadimiy qo'shiqlar" kitobi misolida esse janrida ijodkor obrazi talqinini tahlil qilish, quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

Esseda ijodkor obrazi an'anaviy nasriy asarlardagi qahramon obrazidan tubdan farq qiladi. Bu obraz – avvalo, muallifning o'zidir, uning ruhiy olami, dunyoqarashi, kechinmalari, izlanishlaridir. Shukur Xolmirzayev esselarida ijodkor obrazi "izlanuvchi", "savol beruvchi", "kechinmali" shaxs sifatida gavdalansa, Xurshid Davron esselarida "tarixiy xotira egasi", "tushunishga intiluvchi", "avlodlar bog'lovchisi" sifatida namoyon bo'lad..

Maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, esse – bu nafaqat janr, balki dunyoqarash, uslub, ijodkorning o'zini ifoda etish usulidir. Esseda ijodkor obrazi esa – bu nafaqat adabiy obraz, balki zamon, jamiyat, tarix bilan muloqotdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xolmirzayev Sh. Sayohatnoma. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. – 352 b.
2. Xolmirzayev Sh. Yo'llar, yo'ldoshlar. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1981. – 288 b.
3. Davron X. Qadimiy qo'shiqlar. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1987. – 256 b.
4. Davron X. Bobur izlab. – Toshkent: Sharq, 1994. – 128 b.
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2018. – 320 b.
6. Jo'rayev M. O'zbek adabiyotida esse janri. – Toshkent: Fan, 2009. – 184 b.
7. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002. – 256 b.
8. Eshonqul N. Adabiyot va milliy o'zlik. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. – 304 b.
9. Qahhorov O. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 528 b.
10. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 352 b.